

УДК 340.122

Р.І. Кондратьєв,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
завідувач кафедри Хмельницького університету
управління та права, м. Хмельницький

ОКРЕМІ ПИТАННЯ УЗГОДЖЕННЯ ТЕОРІЇ АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ З НОРМАТИВНО-ПРАВОВИМ РЕГУЛЮВАННЯМ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

З огляду на основи нормативно-правового регулювання суспільних відносин, звертається увага на помилковість підходу, згідно з яким подолання абстрактності при вивченні людини та її потреб є головним завданням сучасної суспільної науки.

Прихильники цієї теорії не враховують того, що адресатом норми є не окрема людина, а велика сукупність людей, і саме тому будь-яка правова норма має не індивідуальний, а загальний (абстрактний) характер. Саме в цьому полягає основне протиріччя між теорією антропоцентризму й науковими основами правового регулювання. Виходячи з цього, критикується теорія природного права, широко поширена сьогодні в суспільних науках та в навчальних закладах. Антропологізація вітчизняного права зумовлює необхідність залучення до світової скарбниці ідей, теорій, концепцій, які мають антропоцентричний і гуманістичний виміри, сконцентрованих у межах юридичної антропології, і допомагає подолати відставання від світової юридичної науки в галузі юридичної антропології та гармонізувати й скоординувати вектор розвитку правових форм організації суспільного життя. Принцип антропоцентризму дає можливість спрямувати не тільки юридичну науку, але і юридичну практику на розв'язання актуальних завдань сучасного державотворення, зумовити творення якісно нового, гуманного законодавства. Антропоцентризм через втілення основних гуманістичних ідей має стати світоглядною основою та ціннісним орієнтиром для кожного. Лише тоді справжньою реальністю стануть громадянське суспільство та правова держава, а людина з її правами та свободами буде найвищою соціальною цінністю.

Ключові слова: теорія антропоцентризму, нормативно-правове регулювання, суспільні відносини, теорія природного права, абстрактний характер норми права, позитивне право, права та свободи, соціальна цінність.

Исходя из основ нормативно-правового регулирования общественных отношений, обращается внимание на ошибочность подхода, согласно которому преодоление абстрактности при изучении человека и его потребностей является главной задачей современной общественной науки. Сторонники этой теории не учитывают, что адресатом нормы является не отдельный человек, а большая совокупность людей, и именно поэтому любая правовая норма имеет не индивидуальный, а общий (абстрактный) характер. Именно в этом заключается основное противоречие между теорией антропоцентризма и научными основами правового регулирования. Исходя из этого, критикуется теория естественного права, которая широко распространена в настоящее время в общественных науках и в учебных заведениях.

Антропологизация отечественного права предопределяет необходимость привлечения в мировую сокровищницу идей, теорий, концепций, имеющих

антропоцентрическое и гуманистическое измерения, сконцентрированные в пределах юридической антропологии, и помогает преодолеть отставание от мировой юридической науки в области юридической антропологии, гармонизировать и скоординировать вектор развития правовых форм организации общественной жизни. Принцип антропоцентризма дает возможность направить не только юридическую науку, но и юридическую практику на решение актуальных вопросов современного государства, привести создание качественно нового, гуманного законодательства. Антропоцентризм через воплощение основных гуманистических идей должен стать мировоззренческой основой и ценностным ориентиром для каждого. Только тогда настоящей реальностью станет гражданское общество и правовое государство, а человек с его правами и свободами будет наивысшей социальной ценностью.

Ключевые слова: *теория антропоцентризма, нормативно-правовое регулирование, общественные отношения, теория естественного права, абстрактный характер нормы права, позитивное право, права и свободы, социальная ценность.*

On the basis of the foundations of the legal regulation of social relations, the author draws attention to the wrong approach, according to which overcoming of the abstractness of the study of man and his needs is a major challenge of modern social science. Proponents of this theory don't take into account the fact that the addressee of the norm is not the individual one but a large set of people which is why any legal rule has got not an individual but a general (abstract) nature. That is the fundamental contradiction between the theory of anthropocentrism and scientific principles of legal regulation. On this basis it is criticized the theory of natural law, which is widespread today in the social sciences and education. The anthropologization of domestic law necessitates the inclusion in the world treasury of ideas, theories, concepts, which have anthropocentric and humanistic dimension, concentrated within the limits of legal anthropology, and helps to overcome the gap with the world legal science in the field of legal anthropology and to harmonize and coordinate the vector of development of legal forms of organization of social life. The principle of anthropocentrism makes it possible to direct not only legal science, but also legal practice to solve topical issues of modern state formation, to create the creation of qualitatively new, humane legislation. Anthropocentrism, through the embodiment of basic humanistic ideas, should become a world-view basis and a valuable benchmark for everyone. Only then civil society and constitutional state will become the reality, and the person with his rights and freedoms will be the highest social value.

Keywords: *theory of anthropocentrism, legal regulation, social relations, theory of natural law, abstract character of legal rule, positive law, rights and freedoms, social value.*

У своїй основі та за соціальним призначенням теорія антропоцентризму спрямована на визначення специфіки, змісту і сфери людського буття, індивідуальності людини, її творчих можливостей, з огляду на саму людину й через неї.

Теорія антропоцентризму, як вважають її прихильники, дає можливість з'ясувати як власну природу людини, так і природу соціальних відносин. Відповідно, саме людина, а не характер суспільних відносин ставиться в центр державної політики.

Мета дослідження – висвітлення змістових характеристик філософії права, зокрема теорії антропоцентризму.

Звертається увага на помилковість підходу, згідно з яким поняття “людина” трактується як певна абстракція [1]. Подолання абстрактності при вивченні людини та її потреб окремі вчені називають головним завданням сучасної суспільної науки. Як тільки ми будемо сприймати термін “людина” як загальне (абстрактне) поняття, то відразу ж утворюється розрив, що тягне за собою різкі форми відчуження, включаючи режим тоталітаризму [2, с. 32–33].

У деяких роботах окремі прихильники теорії антропоцентризму відверто пишуть про те, що заради перетворення особи на особистість, спрямування її соціальної енергії в належне русло необхідно цю особу розкріпачити, утвердити її автономний статус, відособити від суспільства [3, с. 14]. Стверджується, що ця загальна лінія звеличування людської особистості бере початок від демократичної лінії у світогляді стародавніх філософів [4, с. 118].

Серед вітчизняних вчених, публікації яких пов’язані з дослідженням природи права, розкриттям змісту права, його цінностей та значимості в контексті теорії антропології можна назвати таких, як С. Алаїс, Т. Андрусак, В. Бачинін, В. Бігун, С. Бобровник, М. Братасюк, Д. Гудима, С. Гусарев, А. Заєць, А. Козловський, М. Козюбра, А. Колодій, В. Кравець, С. Лисенков, Ю. Оборотов, Н. Оніщенко, Л. Петрова, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скакун, С. Сливката ін. Ідеться про активний розвиток таких філософсько-правових досліджень як аксіологія права, антропологія права, феноменологія права, що дозволяють розкрити духовний зміст та потенціал права.

Більше того, хоча в це важко повірити, послідовники “демократичної лінії” погоджуються з тими, хто право взагалі вважає засобом регламентації процесу відособлення особистості [5, с. 35].

Наука права спростовує всі подібні міркування. Нагадаємо: відхід від методу абстрагування людини фактично означає неможливість через правові норми впорядковувати певні види суспільних відносин, які об’єктивно цього потребують. Як відомо, норми права – це норми, що мають загальний характер, тому її адресати є персонально невизначеними. Помилковий погляд на людину, яка нібито є автономною і відособленою від суспільства, практично означає повне ігнорування або нерозуміння цього загальновідомого і загальновизнаного принципу правової науки.

Будь-якому студентові I курсу юридичного факультету відомо, що адресатом норми права є не окрема людина, а велика сукупність людей (часто населення всієї країни), і саме тому зміст правової норми має не індивідуальний, а загальний (абстрактний) характер.

Зважаючи на принципове значення цих двох підходів до поняття “людина” з точки зору антропоцентризму і права, необхідно ще раз нагадати ту банальну істину, що історично людина живе в суспільстві й не може розглядатись як дещо автономне від цього суспільного середовища. У своїх суттєвих ознаках кожна людина несе відбиток тих загальних ознак, якими суспільство характеризується в цілому.

Слід відзначити, що теорію антропоцентризму деякі автори намагаються поширити не тільки на сферу діяльності окремих індивідів, але й на сферу державного управління. Переслідуються мета вести більш активну боротьбу з домінуванням соціо- і державно-центристських установок, які суспільству і державі надають більш важливого значення, ніж окремому громадянину. Це б дало можливість здійснити антропологічний поворот до людини як первинної правової категорії.

Хибність такого підходу є очевидною. Правові погляди і форми правової активності не можна собі уявити у відриві від держави та суспільства і, тим більше, ставити їх на перший план. Людина не народжується кожна зі своїми особистими державно-правовими поглядами. Вона сприймає і керується тими уявленнями про державу і право, які склалися задовго до її народження [6, с. 25].

Тут, як і в моралі, саме історично сформовані й загальновизнані правові норми визначають індивідуальну поведінку, а не навпаки. Намагання переглянути цю закономірність, розглядати окреме (людину та її духовний світ) як фактор, що визначає суспільну свідомість і державну правову політику, означає, по суті, справи, відхід або ігнорування діалектичного зв'язку між філософськими категоріями загального, особливого й одиничного у вивченні суспільно-правових явищ. Важливо зауважити, що не тільки людина або громадянин існують у реальному житті, але в такому ж об'єктивному значенні (як реальна дійсність) знаходяться суспільство і держава в цілому. При цьому останні мають свої внутрішні закономірності виникнення й розвитку та не можуть трактуватися як просте механічне об'єднання людей.

Водночас у окремих правових працях загальне трактується тільки як розумна абстракція, рідше – як об'єктивно існуюча закономірність. Ми поділяємо думку В.П. Тугаринова, який підкреслив, що загальне настільки ж реальне й об'єктивне, як і окреме, і що класифікація загального лише як розумової абстракції є виявом номіналізму [7, с. 86].

Нагадаємо: основи правового регулювання суспільних відносин полягають у тому, що приймаючи закон (інший нормативно-правовий акт) необхідно абстрагуватися від окремої людини і знайти (дослідити) ті інтереси та потреби, які, реалізуючись між людьми, є загальними для певної соціальної групи людей або ж за своїм рівнем усезагальності притаманні суспільству в цілому.

Абстрактний характер норми права визначається не волею законодавця або інтересами окремих людей (їх об'єднань). Ця абстракція має об'єктивний характер і є відображенням інтересів не окремих індивідів, а їх сукупності, а отже, якісно нових і загальних потреб.

Саме в цьому полягає основне протиріччя між теорією антропоцентризму і науковими основами необхідного впливу права на суспільні відносини. Соціально-економічний підхід визнається сьогодні більшістю представників теорії позитивного права не тільки в національній юридичній науці, але й у правових системах зарубіжних країн.

Приваблива, на перший погляд, теорія антропоцентризму в тому значенні, що людина – це не абстракція і що жодна зовнішня сила, крім самого індивіда, не може зробити його людиною, практично виключає можливість виражати й гарантувати інтереси людей через закони, бо це, так би мовити, зовнішня сила. Право з його регулятивними, а у випадку необхідності – примусовими можливостями безпідставно ігнорується.

Тут ми наражаємося на ситуацію, коли доказова база в рамках однієї галузі науки (філософія) втрачає через суб'єктивний підхід свою переконливість, зустрічаючись із закономірностями іншої науки (право).

Сучасна філософія переживає справжній антропологічний бум, антропологічний ренесанс. Одним із проявів цього є вчення про людиноцентризм. Хоча одночасно зростає кількість публікацій, у яких пропозиція поставити окрему людину в центр державної політики розцінюється, м'яко кажучи, як не завжди

виправдана і призводить до перекосів і певної деформації однієї з провідних ідей філософії – ідеї суспільного прогресу.

Реальне людське буття – важливий об'єкт філософії; його можна продуктивно досліджувати, якщо визнати, що окремий індивід тільки тоді стає особистістю, коли його залучено до суспільних відносин.

Звернімо увагу ще на одну проблему.

У наш час набуває актуального значення питання об'єднання або зближення різних інтересів і потреб людей у суспільстві. Згадаймо відоме положення, згідно з яким найбільш загальний закон природи – це рух, а суспільства – інтерес. Ці інтереси в сукупності слід розглядати як певну систему, що об'єктивно формується не тільки крізь призму бачення окремих людей або їх механічного об'єднання, але й у рамках суспільних відносин у цілому, що передбачає високий рівень абстрагування. Саме тому суспільство і держава за допомогою норм права досягають цієї мети, встановлюючи об'єктивні правила загального характеру, через які можна, співставляючи їх, більш точно визначити індивідуальні інтереси й потреби людей.

Такий підхід вивчення соціально-духовних потреб соціуму методологічно відповідає вимогам діалектичного зв'язку категорій загального, особливого й одиничного й дає єдино правильний науковий результат.

У окремих роботах з філософії права звертається увага на те, що прихильники філософської антропології широко застосовують деякі положення теорії трансценденталізму [8, с. 126, 372, 374]. Одним з напрямів цієї теорії є твердження, що основою сучасного гуманістичного підходу до вивчення людини є принцип “людина як таємниця”. Однак оскільки йдеться про людину не первіснообщинної доби, то вона, очевидно, живе в суспільстві, де діє право. Незрозуміло, що в такому випадку є предметом правового регулювання і чи взагалі воно є можливим за умови, коли природа людини є недоступною для пізнання.

Однією з основних ознак антропоцентризму є його зв'язок із вченням про природне право. Джерелом останнього є елементарна правосвідомість, що проявляється всюди, де юрист посилається не на встановлений порядок, а на потреби торгового обігу, на інтерес, на природу речей, на доцільність, розум, довіру і справедливість [2, с. 32–33].

Щодо цього варто відзначити, що в другій половині минулого століття розвинені правові культури характеризуються більш ніж скептичним ставленням до нічим не обмеженого індивідуалізму, характерного для періоду зародження і становлення персоноцентристських суспільств. Очевидно, цей процес ще не повністю поширився в Україні, принаймні в літературі філософії права і в теоретико-філософських проблемах правознавства.

Слід погодитись з О.П. Семітком, що в наш час не тільки політикам, а й усьому населенню будь-якої персоноцентристської держави стало зрозуміло, що інтереси кожної та окремої особи можуть бути задоволені лише за умови забезпечення інтересів усього соціального цілого. Визнання цього серйозно уточнило межі свободи кожної окремої людини [9, с. 189]. Додамо від себе, що право виступає основним засобом встановлення таких меж.

Теорія природного права, яка досить поширена на сьогодні в суспільних науках та навчальних закладах, на наш погляд, справедливо критикується представниками позитивного права. Відомий теоретик соціального нормативізму Л. Дюгі, а пізніше угорський вчений академік Імре Сабо [10, с. 74, 75] піддали критиці антропологічну теорію, стверджуючи, що вести мову про право та інтереси природної, ізолюваної людини, окремо взятої, яка розглядається поза зв'язками

з іншими індивідами, – це внутрішнє протиріччя. Будь-якому представникові юридичної науки і практики відомо, що права людини, тим більше, її суб'єктивні права проявляються тільки в її стосунках із іншими людьми лише в суспільних зв'язках.

Насамкінець варто підсумувати, що настав час, коли потрібно поступово долати надмірний і тому невинуватий антропологічний бум. Для цього слід визнати, що визначальними для формування інтересів і потреб окремо взятої людини були і є ті чи інші види суспільних відносин. Водночас останні не можна відривати від їх реальних носіїв. Було б бажано, щоб у філософських науках і в теоретичних правових роботах автори дотримувалися принципу взаємодії характеру суспільних відносин та інтересів особи.

Взагалі, не можна забувати, що людське суспільство – це єдиний організм, тому науки, що його вивчають, повинні уникати різких граничних меж щодо предмета дослідження для отримання всебічно повних результатів. Особливо це стосується філософії та права, де встановлена юридичною наукою й підтверджена практикою необхідність правового регулювання суспільних відносин у поєднанні з філософським більш загальним методом вивчення суспільних явищ дозволить уникати однобічних, а часом й помилкових висновків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Кремень В.* Философия человекоцентризма как теоретическая составляющая национальной идеи. Зеркало недели. 2005. 130 с.
2. *Алексеев Н.Н.* Основы философии права. Санкт-Петербург: Лань, 1999. 256 с.
3. *Бандура О.О., Бублик С.А., Заїнчиковський М.Л.* та ін. Філософія права / за заг. ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 336 с.
4. *Копейчиков, В.В.* Народовластие и личность. Киев: Україна, 1991. 277 с.
5. *Ибрагимов М.М., Куличенко В.В.* Духовная жизнь общества. Наука и культура. Форма общественного сознания. Киев: НИиРИО КВШ МВД СССР, 1987. 42 с.
6. *Оборотов Ю.Н.* Традиции и новации в правовом развитии. Одесса: Юридическая литература, 2001. 420 с.
7. *Тугаринов В.П.* Соотношение категорий диалектического материализма. Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1956. 122 с.
8. Філософія: курс лекцій / за ред. І.Ф. Надольного. Київ: Вікар, 2000. 516 с.
9. *Семитко А.П.* Развитие правовой культуры как правовой прогресс. Екатеринбург: Изд-во Гуманитарного ун-та, 1996. 313 с.
10. *Сабо И.* Основы теории права / Имре Сабо; пер. с венг. Москва: Прогрес, 1974. 330 с.

Отримано 14.11.2017